

שואלין ודורשין

עיון ומחקר בטעמי המנהגים
מקורם ותולדותם

הרב אביחי בן ססי | אלעד

מנהג המימונה ומקורותיה

"בבהילו יצאנו ממצרים", כך נוהגים לומר בנעימה קדושה אצל קהל עדתנו בשעה שמסובכים את הקערה מעל ראשיהם של בני הבית בתחילת ליל הסדר, אולם, חג הפסח עצמו, אינו יוצא בבהילו מאתנו.

"אסרו חג בעבותים עד קרנות המזבח" (תהלים קיח, ב) ולמדו חז"ל שיש לעשות 'איסור' לחג באכילה ושתיה (גמ' סוכה מה ע"ב) ולהבדילו משאר ימות החול הבאים אחריו ומי שעושה כן, מעלה עליו הכתוב כאילו בנה מזבח והקריב עליו קרבן שנאמר: "אסרו חג בעבותים עד קרנות המזבח", ע"כ. המענין הוא שדין זה מובא בשו"ע בתחילת כל הלכות החגים (ורווקא בסימן הראשון להלכות הפסח), אולם לא כאן המקום להאריך בענין.

אינו דומה אסרו חג של פסח לאסרו חג השבועות או של חג הסוכות, דבר מורגש הוא אצל מקצת עדות המזרח בכלל ואצל יהדות מרוקו בפרט. מחג הפסח אנו נפרדים בעשיית מעין יו"ט קטן אשר בו השמחה והערגה לקרבת אלוקים מורגשת כאמור ביתר שאת משאר החגים ואף שם מיוחד יש לו והוא ה'מימונה'.

במאמר זה, נשתדל להעלות על נס את טעמו של מנהג יהדות מרוקו המפוארה לתת חשיבות ויחס מיוחד ליום זה, סדרו, מנהגיו והנהגותיו – משפחה ומשפחה ועיר ועיר, כיצד נהגו בו ומה כתבו עליו גדולי וחכמי הדורות נ"ע, אשר החזיקו בקדושה ובטהרה בקיום המנהגים מדורי דורות, אשר נהגו בהם אבותינו ואבות אבותינו. יש לציין שהשתדלנו לעיין בספרים הק' ולהביא את המקור הטהור של כל מנהג וטעמו ולא להסתמך על שמועות העוברות מפה לאוזן במשך השנים.

מקור השם 'מימונה' ועל מה נוסד יום מיוחד זה

כאמור, בראש ובראשונה עלינו לדעת מה ראו על ככה יהודי מרוקו לייחד את יום זה ומה טעם שמו. בחפשנו בספרים של גדולי וחכמי מרוקו לדורותיהם, גילינו כי אף אצלם לא היה ברור מהיכן יצא שמו של חג המימונה וכמו שכתב החוקר הרב יעקב משה טולידאנו זצ"ל בתיאור ליל המימונה

במרוקו בספרו הנודע 'נר המערב' – תולדות ישראל במרוקו (עמוד 215 ס"ק ט): "בליל מוצאי חג הפסח נודע אצלם מנהג 'המימונה', שם בלתי נודע אלינו טעמו."

אף הגאון רבי משה מלכה זצ"ל, רב ואב"ד דפתח תקוה כתב כעין זה בספרו נטפי המים (ח"ג עמ' כא): "כידוע, היום הזה נחוג מאז ומתמיד אך לא ברעש ולא בהמולה אלא בשקט ובקול דממה דקה. כאמור, הידידים מחליפים ביקורי נימוסים ומברכים איש את רעהו באיחולי אושר ועושר, הצלחה ואורך ימים,

3

ניסן תשע"ז

בספר המיוחד 'נוהג בחכמה' לגאון סבא דמשפטים הרב יוסף בן נאיים זצ"ל הובא מעין זה וכך כתב (עמ' קסא): וידידי מוהר"ר שושן הכהן ה"ו, רב מאי גרבא כתב לי מכתב על ענין זה, - מימונה בהנוגע להשם מימונה שדעת כת"ר וכו' שהיא מלשון מזל, וצירף לזה מה שאומרים בלילה הזה למימון וכו' מצאה חן בעיני. וקרוב הדבר לשמוע בצירוף שהחדש זה הוא ראש חודשים. ועל שם מר זקנינו אביו של זקן אמי מוהר"ר ר' יוסף הכהן זצ"ל שהיה ראש אב"ד בעירנו ובקי מאוד במנהגים וגם שמש רב בטריפולי, שמעתי שהיה אומר שענינה, 'מונא' בערבי שהוא מזון להיות שמהיום מתחילים לקנות מזונות וחמץ, עכ"ל.

גם מורנו המאיר לארץ ולדרים, אורו של ירושלים הרב שלום משאש זצ"ל כתב כך בהסכמתו לספר 'חג המימונה לרב אליהו מרציאנו בזה הלשון: אמנם הפירוש השיגרתי שהיה לו במרוקו הוא כידוע שבלשון ערבי מימון זה מזל טוב, והרבה אנשים נקראים בשם זה, ובשביל שהיו נכנסים לימות הקיץ שאדם יכול לעשות עבודה ומסחר. וגם מכינים צידה לאכול בחורף בשך מטוגן בשמן ויין של בעלי בתים כי אין יין למכירה. גם מצניעים כל מיני ירקות יבשים בצל ושום ופלפל יבש וטחון ועוד וכו' גם היו מצניעים הרבה קמח בשביל החורף כי בחורף לא היה נמצא שום דבר מהנ"ל וגם היה ביוקר, ולזה מאחלים אחד לחבירו ברכת מזל טוב (מימונה) תרוחו ותצליחו, עכ"ל.

אך את השם 'מימונה' עדיין לא נתגלה טעמו, עדיין פירושו לוטה בערפל. השערות רבות נמסרות מפה לאוזן, אך דבר ברור עוד לא נמסר, עכ"ל.

למעשה, מצינו דווקא עדות קדומה לשמו של יום זה. הדבר נזכר לראשונה בספר 'מסעי ישראל' של התייר רבי ישראל בנימין, ונדפס במהדורה עברית בשנת תר"ט (שכלל הנראה לא הגיע לידי גדולי תורה אלו).

ר' ישראל יצא לחקור את מנהגי יהודי אסיה ואפריקה וחזר שפנקסו מלא וגדוש במנהגים והנהגות. במסעו, לא נעלמו מעיניו מנהגי היום הזה ולמעשה, הוא הראשון שבא עם עדות המקשרת את השם 'מימונה' הנקרא בפינו היום לבין מה שראו עיניו וכך הוא כותב: "בלילה האחרון מחג הפסח הנקרא 'לעל' (ליל א.ב.ס) על (דל א.ב.ס) מיימון... בהלוך האנשים צעירי הימים לבתיהם בלילה ההוא, יאמרו אחד מתוכם: "על מיימון" והשני יענו בקול: "מי זאת"... דרש דרשתי אחרי הוראת המלות ההנה, ויוגד לי, כי המלה 'מיימון' רמי זאת' הן שמות אנשים מוצלחים מאד, ועל ידי זכרון שמותם מברכים זה את זה בשפע ברכה והצלחה", עכ"ל. רואים אנו (וכל הפחות) שהעדויות הקדומה ביותר שיש לנו על שמו של היום המיוחד אינו בהכרח כמו שרגיל העולם לומר ש'מימונה' הוא מלשון 'אמונה' אלא מלשון 'מיימון', שפירושו בערבית 'מזל', וכך כתב רבי דוד עובדיה זצ"ל בספרו נהגו העם (עמ' נג): "ומה שקורין לזה 'מימונה', שמעתי שהיא מלה ערבית - 'מיימון' דהיינו: מזל, לרמוז על מזל טוב לכל השנה, עכ"ל.

אולם זאת מצאנו בהגדה של פסח 'שאר ירקות' לגאון הרב דוד אסבאג זצ"ל מהעיר מוגאדור, שקישר את ענין האמונה ליום זה וכך כתב בסוף הסדר: "מודעת זאת בכל ערי המערב אשר תקנו לנו אבות מקדם ע"ה, והנה במוצאי חג הפסח אשריכם ישראל עם הקודש, כלם פרחאנין די עמלו (וכלם שמחים שעשו את) רצון השי"ת ובעד מן באקי מא זא משיח (ואפילו שעדיין לא בא משיח) באקיא נית לאמונה

(עדיין ישנה האמונה) ופחאל לול די מכתוב פלהגדה (וכמו שכתוב בהגדה): לשנה הבאה בני חורין, וכן במוצאי הפסח קרא לילה יום אמונה ויאמן העם. ובכל בתי כנסיות ילכו מחיל אל חיל, אחר תפלת ערבית מסדרים בקולי קולות קול רנה וישועה באהלי צדיקים כמה פסוקי מוסר מדברי רז"ל משלי שלמה לדעת חכמה לא חסר ופרקי אבות משולבות ענף עץ חיים עבות, עכ"ל.

הנה אנו רואים שחכם זה העמיד את מיוחדות יום זה באמונה בה' ית' אע"פ שעבר לו החג, עדיין אנו מאמינים בגאולה העתידה שתבוא. כעין זה כתב הרב אברהם חמוי זצ"ל במחזור שסידר לימי ניסן וסיון הנקרא בשם 'בית הבחירה' וכאשר נביא את דבריו מיד בהמשך המאמר.

אמנם זאת עלינו לברר מדוע ראו לנכון דווקא

במוצאי חג הפסח לברך איש את רעהו בענין זה ולעשות את אסרו חג זה 'כיום המסוגל' לסימן של שפע של ברכה והצלחה וסימן למזל טוב לכל השנה?

במחזור בית הבחירה לרב אברהם חמוי זצ"ל (דיני מוצאי חג הפסח) הביא טעם לדבר וכך הוא כותב: נהגו בהרבה מקומות בליל מוצאי חג הפסח, לוקחים עשבים עם שבולים - שבולי החטים ומניחים אותם בראשיהם כמנהג עירנו אר"ץ זבת חלב. וכן בקושטא ובאזמיר יע"א, שזורקין בכל פנות הבית ואומרים בשמן ברכה והצלחה בכל מעשה ידינו.

והרב בית מועד תמה על מנהג זה, דמאי אולמיה מוצאי חג המצות משאר חגים? וכתב שם משם הספר חיי עולם ז"ל בדרושים בפ' ויקהל וז"ל: הטעם [ש] שוטחין עשבים שיש בהם שבולים, מילתא דמזיין זיין הוא משום דבפסח נידון על התבואה ולברך בשם ה' שיעשה השנה מבורכת בכל מידי דמיטב ויע"ש. ועוד טעם אחר שהביא הרב הנז' שם משם מוהר"א הכהן בס' אזור אליהו, שגם הוא עמד על חקירה זאת ובא לכלל ישוב

עם מאי דכבר אמרו בניסן נגאלו ובניסן עתידים להגאל, וא"כ יאמר לא ישראל כיון שעבר הפסח ולא נגאלנו ח"ו נתייאש מן הגאולה חלילה ע"כ זורקין עשבים והוא לרמז לתחיית המתים על שם "ויציצו מעיר כעשב הארץ", וכשם שהמתים עתידין לחיות כך הגאולה עתידה לבא במהרה בימינו אמן, עכ"ל. והביא את דבריו בספר 'נוהג בחכמה' להרב יוסף בן נאיים זצ"ל.

קדושת היום

על חשיבותו הגדולה של היום מצינו בפסק מענין ומיוחד בשו"ת ויאסוף שלמה לרבי שלמה הכהן סקאלי מהעיר דבדו וכך הוא כותב (אר"ח סימן ו): אם הרואים ס"ת צריכים להתענות ואירע זה ביום אסרו חג הפסח הנקרא 'למימונא'. דבר זה נשאל לפני מי שגדול רבינו החיד"א זלה"ה בספרו חיים שאל (ס לב) והלכה זו העלה דאין לחייבם בתענית, דגם מי שנפל מידו לא נתבאר תעניתו בדברי הש"ס והפוסקים הראשונים רק משום זלזול נהגו להתענות יע"ש, וכיון דלא מסמנא להו מילתא, לא רציתי להחמיר להם, עכ"ל.

סדר היום ומנהגיו

ידוע לכל אחד שמנהגי מרוקו לא תמיד היו תואמים בכל עיר ועיר מהמדינה, גם בין בתי כנסת שבאותה שכונה ואף בין המשפחות, אולם את

**המצות היו דומות
ל'אשתנור' שעושים בימינו
וזה היה נקרא מצה או
לחמא עניא. בשביעי של
פסח, מה שנשאר מקמח זה
היה נקרא - 'מופלטה' דהיינו
בעין נוטריקון;
מה שנשאר לפליטה,
ובמקום לחמא עניא
היו מכינים מזה
'לחמה עשירה',
לשו אותה בהרבה
שמן זית ואחרי אפיה
היו מורחים אותה בדבש
וחמאה כיאה לגאולה
השלמה ב"ארץ זבת
חלב ודבש"**

עיקרי הנהגות יום 'המימונה' מוצאים אנו שהיו די שווים בהם ושם אחד עולה לכולם.

ראשית כל, מקובל היה במוצאי חג הפסח בתפילת ערבית אחרי עלינו לשבח היה כל צבור בית הכנסת עומד על רגליו ואומר ברנה ובצהלה את הפסוק: "ושמרתם את הדבר הזה לחק לך ולבניך עד עולם". ולאחר התפילה, נהגו בכמה מקומות ללמוד בספר משלי ומשניות מפרקי אבות ע"ד "ילכו מחיל אל חיל", ויש שנהגו במראש ללמוד בליל המימונה סוגיא קשה בגמרא וראו בכך סגולה להצלחה בלימוד כל השנה.

לאחר מכן היו הולכים אל רב המקום ואל תלמידי חכמים בכדי שיברכו אותם והרב היה נותן למתברך תמור ממולא בחמאה ודבש. מקור להקבלת פני הרב וקבלת ברכה ממנו בליל המימונה הביא בספר נוהג בחכמה לרב בן נאיים (עמ' קסא):

מנהג במערב שבמוצאי חג הפסח הולכים לפני ת"ח ומברכין אותם ומבקשים עליהם רחמים שידויחו בשנה הבאה ונשתרבב מזה [ש]הולכין מבית לבית גם לפני חברים ורעים ושכנים... ואני שמעתי מפי החכם המקודש כמוה"ר מימון מאנסאנו זצ"ל ששמע ממר דודו כמוה"ר בצלאל זצ"ל, שנתן טעם, לפי שכל המועדים נאמר בהם שמחה ובחג הפסח לא נאמר בו שמחה, לכן הם הולכין לפני ת"ח לבקש עליהם רחמים, דברכה מפי ת"ח עושה רושם כמו מפי ה', כמ"ש: "את ה' אלהיך תירא לרבות ת"ח"... וראיתי בס' אמרי צדיקים שכתב המנהג

שהולכים לקבל פני הרב ביום אחרון של פסח, מקורו מן הגמרא פסחים (ל"א) דאמר רבא כד הוינא בי רב נחמן כי הוו נפקי שבעה יומי דפסחא אמר לן פוקו זבינו חמירא דבני חילא. ועיין בהגהות שתמה על לישנא דז' יומי שמיות. ועיין ברבינו חננאל שם שהגיה: כי הוו נפקי יומא דפסחא. אמנם הנה רב נחמן היה אב"ד (עי' רש"י סוכה י"ב) והוכרח רבא לקבל פניו בחג, שפיר השמיעו אותנו חז"ל שהלך באחרון של פסח (מכלא דאסותא) עכ"ל. הרי דמנהג זה יש לו יסוד ומקור מש"ס דבמוצאי חג הפסח הולכין להקביל פני החכם, עכ"ל הרב בן נאיים זצ"ל.

וכעין מה שכתב הרב נוהג בחכמה בתחילת הדברים שמזה השתרבב המנהג לשאר האנשים, שמעתי אני הכותב, טעם לכך שהולכים איש לבית רעהו, להראות אהבה ואחדות, כי הנה במשך ימי חג הפסח יש מנהגים שונים במשפחות בענייני האכילה, ובמשפחה זו לא אוכלים את מה שנהגו לאכול במשפחה זו וכן להיפך. ובמוצאי החג, בשעה שמבקרים איש אצל חברו ואשה אצל רעותה, ונהגים ממעשה ידיהם מה שלא עשו כן בפסח, זאת להראות כי לא נמנעו מכך בימי החג בעקבות שנאה ודברי ריבות חלילה, אלא רק בגלל מנהגי אבות, והראיה לכך שכעת אנו באים לשמוח שוב ביחד.

מלבד ברכתו של הרב, היו הכהנים הגרים באותה שכונה, הולכים מבית לבית ומברכים בברכת כהנים את כל המשפחה. בפאס נהגו שהמתברכים אומרים במנגינה מיוחדת את הפסוקים: "וידבר ה' אל משה

לאמר, דבר אל אהרן ואל בניו לאמר, כה תברכו את בני' אמור להם, והכהנים 'משיבים להם': "יברכך ה' וישמרך, יאר ה' פני אליך ויחנך, ישא ה' פניו אליך וישם לך שלום" וכך כופלים שלוש פעמים, לאחר מכן היו מסיימים כולם יחד בקול: "ושמו את שמי על בני' ואני אברכם". (כך נוהגים עד היום במושב יד רמב"ם אשר ישנה שם קהילה מכובדת של יהודי פאס המשמרים בקפידה את תפילותיהם, ניגוני הפיוטים והמנהגים. א.ב.ס.)

את השלחן היו עורכים ב'סימנים' מיוחדים כמו שובלים וירקות, פולים טריים, עלי חסה, חלב, חמאה וז'אבן מין מתיקה העשוי מסוכר שנראה כמין דבש לבן. הצד השווה שבהן, שאלו היו מסמלים לבלוב, פריחה, התחדשות ונקיות, ונזכר מנהג זה להגאון החב"ף ז"ל בספר מועד לכל חי (סי' ד אות מג) וז"ל: ליל מוצאי פסח נוהגים לשטוח שבולים בבתים ומניחים ג'ב שכולת בראשם משום דבפסח נידונים על התבואה ולסימנא טבא שיהיה שנת שובע, עכ"ל.

רבי שלמה זורפה זצ"ל בעמח"ס שער שלמה (ליוורנו תרל"ח סימן מז) ורבעו הבן איש חי – רבי יוסף חיים מבגדד בספרו 'דב פעלים' (י"ד ח"ב שאלה כט) התייחסו למנהגים אלו וכתבו תשובות מפורטות ונימוקים לומר, שאין באלו המנהגים שום צד ניחוש וכד' גם באלו הנוהגים לזלף חלב על ראשיהם של בני הבית ועל המשקוף ועל שתי המזוזות, וכל זה עושים לסימן טוב, ע"ש.

למעשה, זה ממש כעין מה שנהוג לעשות 'סימנים' בר"ה לסימנא מילתא וכמו שמובא בגמ' ובשר"ע. אין מן הנמנע לומר שהיו נוהגים במימונה לערוך השלחן בדברים האמורים לעיל ומאחלים ומייחלים לשנה טובה ומבורכת כמו בר"ה, ואע"פ שאנו נמצאים באמצע השנה, בכל זאת ראו בניסן כראש חודשים וכמו שהוא ע"פ התורה.

המאכל המפורסם ביותר שידוע שמכינים אותו בליל זה הוא 'המופלטה' ועלינו לברר על שום מה ראו לנכון להכין מאכל זה ומדוע נקרא כך.

גם על דבר זה מצינו מקור וטעם וזאת בספרו של הרב אליהו שושנה הנקרא: 'חג המימונה' – פנים לגאולה וכך הוא כותב:

בעבר, לפני כמאה שנה היו אופים מצות במשך כל אחד מימי חג הפסח. המצות עשויות חיטה שהפרישו בתחילת הקציר ושמדו אותה במקום יבש

ומופרד משאר החיטים. שבוע לפני החג היו לוקחים את החיטה למטחנה שהוכשרה לחג וטוחנים את החיטה ואחרי בדיקה היו שומרים את הקמח. כל יום מימות החג למעט יום השבת היו מכינים את הבצק בזריזות ומיזמנות, עורכים אותו דק ושטוחים אותו פנימה על דפנות התנור העשוי מחימר. המצות היו דומות ל'אשתנור' שעושים בימינו וזה היה נקרא מצה או לחמא עניא. בשביעי של פסח, מה שנשאר מקמח זה היה נקרא – 'מופלטה' דהיינו כעין נוטריקון: מה שנשאר לפליטה, ובמקום לחמא עניא היו מכינים מזה 'לחמא עשירה', לשו אותה בהרבה שמן זית ואחרי אפיה היו מורחים אותה בדבש וחמאה כיאה לגאולה השלמה ב'ארץ זבת חלב ודבש', ע"כ.

לסיום, נביא את חידושו של רבי יוסף בירדוגו (השני) המובא בספרו 'שופריה דיוסף' בענין המנהג לברך איש את רעהו בברכת 'תרבחו ותסעדו' וכך הוא כותב: לפי שבביזת הים כל אחד נטל חפץ שרצונו בו, וביום שביעי של פסח לא היו שואלים זה לזה מה הרווחת בביזה מפני איסור דברי חול ביום טוב, ואחר שביעי של פסח היו ישראל כולם שמחים וטובי לב מפני ריווח הביזה, וכל אחד שואל: מה הרווחת בביזה הים? והיו אומרים, חפץ פלוני לקחתי וכן הלאה. ולכן נהגו ישראל קדושים באסרו חג של פסח לעשות אותו יום משתה ושמחה, ומברכים זה את זה ב'תריוח ותצליח'. ע"כ.

עם כל הדברים המובאים במאמרנו זה, יש לציין כי היה ניתן להרחיב עוד היריעה על יום קדוש זה והנהגותיו, אולם מפאת הזמן והמקום לא התאפשר הדבר ועוד חזון למועד, אולם למען כבוד התורה השתדלנו להביא את עיקרי המנהגים בבחינת תן לחכם ויחכם עוד.

אתה הראת לדעת, כי כל מנהג ומנהג שנהגו בו אבותינו, מיוסד על דברי קודש וכל הנהגה שיש ביום זה הנקרא 'מימונה' הורתו ולידתו בקדושה ובטהרה ע"פ דעתם של גדולי וגאוני מצוקי ארץ לחזק את הרוח היהודית אשר בכל אחד ואחד עד ביאת הגאול וכמו שאנו מתפללים ומזכירים בכל יום לאחר ספירת העומר: "הרחמן הוא יחזיר לנו עבודת בית המקדש למקומה במהרה בימינו" – אמן.

